

Зоряна ПОЛЬОВА

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВОЄННІ ВІДНОСИНИ: РОЗВИТОК КОНФЛІКТУ ТА СПРОБИ ПРИМИРЕННЯ

Порівняльний аналіз збройної боротьби ЗВЗ-АК¹ та ОУН-УПА, політичних стратегій течій опору та особливостей їх консолідації допомагає з'ясувати характер цих рухів та їх роль у боротьбі за політичний вплив у Східній Галичині та на Волині². Аналіз також переконує у тому, що несприятливі міжнародні обставини негативно вплинули на збройну боротьбу цих рухів. Виокремлено конфлікт геополітичних інтересів та політику нацистів і радянської влади як головні перешкоди польсько-українському діалогу.

Складні колізії польсько-українського конфлікту періоду Другої світової війни стали предметом аналізу багатьох досліджень. Післявоєнна польська історіографія висвітлювала формування етнічно та конфесійно гомогенної польської нації та виправдовувала демаркацію нових кордонів. Українське питання тривалий час поляки трактували негативно, свідомо створювали стереотип українця як ворога³. Польський публіцист Єжи Ловелл красномовно характеризує це явище як “український комплекс”, виплеканий взаємними звинуваченнями і традиційною польсько-українською напруженістю⁴.

Польський комуністичний режим розглядав українських повстанців як фашистських колаборантів, відтісняючи на другий план їх як конкурентів у боротьбі за політичний вплив на польсько-українському прикордонні⁵. У дусі радянської пропаганди польська комуністична історіографія наголошувала на ідеологічній спорідненості між українськими націоналістами та нацистами, тавруючи ОУН-УПА

¹ ЗВЗ (ZWZ) означає Związek Walki Zbrojnej (Союз Збройної Боротьби).

² *Snyder T.* How Revenge is Recalled: Polish-Ukrainian Conflicts of 1943–1947 in Law and Memory / T. Snyder // Prepared for Junior Visiting Fellows Conference. – 1996 (November). – P. 1–16; *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947 / T. Snyder // Journal of Cold War Studies. – 1999 (Spring). – Vol. 1. – No. 2. – P. 86–120; *Snyder T.* The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999 / T. Snyder. – New Haven; London, 2003. – P. 154–201.

³ *Snyder T.* How Revenge is Recalled: Polish-Ukrainian Conflicts of 1943–1947 in Law and Memory. – P. 6–7.

⁴ *Basarab J.* Post-War Writings in Poland on Polish-Ukrainian Relations, 1945–1975 / J. Basarab // Poland and Ukraine, Past and Present / [ed. by Peter J. Potichnyj]. – Edmonton, 1980. – P. 249.

⁵ *Snyder T.* How Revenge is Recalled: Polish-Ukrainian Conflicts of 1943–1947 in Law and Memory. – P. 7.

як нацистських спільників та викриваючи їх збройну боротьбу як інструмент протирадянської політики. Представники польської комуністичної історіографії применшували роль ідеї української державності в ідеології українського підпілля та прославляли комуністичну течію польського руху опору і діяльність Польської Об'єднаної Робітничої Партії, ПОРП (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*). Праця А. Б. Щесняка та В. З. Шоти є типовим прикладом таких суб'єктивних підходів⁶.

Польська комуністична історіографія не аналізувала механізми насильницьких депортацій, статус етнічних меншин, макродемографічні дані. Історики та публіцисти замовчували сумну долю польських римо-католиків як переслідуваної меншини у радянській Україні, ігнорували тривалий час питання рівності прав для уніатів у Польщі⁷.

Представники націоналістичного напрямку польської історіографії схильні ідеалізувати АК-ВіН⁸, які боролись за побудову незалежної Польщі. Доцільно розглянути і вплив національних стереотипів на бачення українсько-польські конфлікти. Ворожість до українського інтегрального націоналізму, відверто висловлена представниками націоналістичного напрямку польської історіографії, призвела до акцентування на жорстких контрзаходах ОУН-УПА. Й. Файковський, Я. Реліга та Е. Прус безпідставно наголошували на ідеологічній спорідненості між нацистами та ОУН-УПА⁹. На протигагу цим інтерпретаціям Р. Тожецький трактує українську співпрацю із нацистами як політичний прагматизм¹⁰.

Національні історичні нарративи приділяють значну увагу витокам польського та українського рухів самооборони, а також консолідації польського та українського національних рухів. На особливу увагу заслуговують праці К. Бондаренка і Р. Стрілки, присвячені аналізу складних відносин між українським та польським рухами опору у німецько-радянському контексті¹¹. Праці Ю. Шаповала (Київ),

⁶ *Szcześniak Antoni B. Droga do nikąd / Antoni B. Szcześniak, Wiesław Z. Szota. – Warszawa, 1973.*

⁷ *Snyder T. How Revenge is Recalled: Polish-Ukrainian Conflicts of 1943–1947 in Law and Memory. – P. 6; Basarab J. Post-War Writings in Poland on Polish-Ukrainian Relations, 1945–1975. – P. 248.*

⁸ ВіН (WiN) – *Wolność i Niezawisłość* (Свобода та Незалежність).

⁹ *Fajkowski J. Zbrodnie hitlerowskie na wsi polskiej 1939–1945 / J. Fajkowski, J. Religa. – Warszawa, 1981; Prus E. Z dziejów współpracy nacjonalistów ukraińskich z Niemcami w okresie II wojny światowej i okupacji / E. Prus. – Katowice, 1985; Prus E. Melnykowcy – kolaboracja czy opór? / E. Prus. – Wrocław, 1994; Prus E. Taras Czuprynka: Hetman UPA i wielki inkwizytor OUN / Edward Prus. – Wrocław, 1998.*

¹⁰ *Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945) / R. Torzecki. – Warszawa, 1972; Torzecki R. Przyczyny i skutki konfliktu polsko-ukraińskiego w czasie II wojny światowej / R. Torzecki. – Warszawa, 1993; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa, 1993.*

¹¹ *Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та в Галичині в роки Другої світової війни / К. Бондаренко // Україна–Польща: Важкі питання / [відп. ред. М. Кучерепа]. – Луцьк, 1998. – Том 3: Матеріали III Міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни” Луцьк, 20–22 травня 1998 року. – С. 15–31; Стрілка Р. Генезис польської самооборони на Во-*

А. Русначенка (Київ), Ю. Киричука (Львів), Я. Грицака (Львів) є дуже цінними в плані дослідження українських державотворчих змагань у ширшому географічному контексті завдяки окресленню паралелей між українським національним рухом та рухами опору у Центральній і Східній Європі¹².

У статті проаналізовано витoki, причини та динаміку полько-українського воєнного конфлікту і наслідки кампанії деполонізації, здійсненої українським націоналістичним підпіллям. Значну увагу приділено висвітленню польсько-українських спроб досягти примирення та факторів, які зумовили їх невдачу. Обґрунтовано, що одним із головних каталізаторів конфлікту була політика нацистів і радянської влади, яка відповідала формулі поділяй та володарюй. Детально розглянуто останню стадію польсько-українського воєнного конфлікту.

АК – найбільша формація серед європейських рухів опору, постала в результаті організаційної трансформації ЗВЗ у серпні 1942 р. Вона прагнула реалізувати військовий потенціал поляків до збройного опору. АК успішно інтегрувала до своїх лав такі збройні формування: Szare Szeregi – Сірі Лави (кодова назва Związek Harcerstwa Polskiego, Польський Скаутський Союз, заснований 27 вересня 1939 р. у Варшаві)¹³, ряд загонів ГЛ (Gwardia Ludowa – Гвардія Людова), формації ППС-ВРН (Polska Partia Socjalistyczna Wolność–Równość–Niepodległość,

ліні та її роль у захисті польського народу / Роман Стрілка // Україна–Польща: Важкі питання / [відп. ред. М. Кучерепа]. – Луцьк, 1998. – Т. 3: Матеріали III Міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”, Луцьк, 20–22 травня 1998 року. – С. 79–87; *Клімецький М.* Організація польської самооборони на Волині та Східній Малопольщі під час Другої світової війни / М. Клімецький // Україна–Польща: Важкі питання / [відп. ред. М. Кучерепа]. – Луцьк, 1998. – Т. 3: Матеріали III Міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”, Луцьк, 20–22 травня 1998 року. – С. 58–78.

¹² *Шаповал Ю.* Війна після війни / Ю. Шаповал // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – Львів, 2004. – С. 184–201; *Русначенко А.* Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років / А. Русначенко. – Київ, 1999; *Русначенко А.* Оцінка УРСР в українській суспільно-політичній думці 1940–1950-х років / А. Русначенко // Україна у XX столітті: уроки, проблеми, перспективи. – Київ, 2001. – С. 521–525; *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках / А. Русначенко. – Київ, 2002; *Киричук Ю.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років XX століття / Ю. Киричук. – Львів, 2000; *Киричук Ю.* ОУН і УПА у загальносвітовому контексті середини XX століття: паралелі, порівняння, аналогії, уроки / Ю. Киричук // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – Львів, 2004. – С. 32–50; *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття: навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів, вчителів / Я. Грицак. – Київ, 1996; *Грицак Я.* Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – Київ, 2004; *Сливка Ю.* У пошуках історичної правди / Ю. Сливка // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – Львів, 2004. – С. 5–13.

¹³ Szare Szeregi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portalwiedzy.onet.pl/53041,,,szare_szeregi,haslo.html

польської соціалістичної партії Свобода–Рівність–Незалежність), створеної 6 січня 1942 р.¹⁴; 70 тис. бійців НОВ (Narodowa Organizacja Wojskowa – Національна Військова Організація), заснованої 13 жовтня 1939 р.¹⁵; та значну частину БХ (Батальйонів Хлопських – Bataliony Chłopskie). БХ (початкова назва Straż Chłopska, скорочена форма “Chłostrą”, Селянська Гвардія), військове формування СЛ (Stronnictwo Ludowe – Народна Партія), розпочали діяльність у середині 1940 р.¹⁶. Із 112 000 воїнів БХ тільки 44 000 приєдналися до АК у 1943 – на початку 1944 рр. На Ряшівщині ЗВЗ-АК приєднали до своїх структур відділи ООБ (Organizacja Orła Białego – Організація Білого Орла) та Польської Організації Військової “Знак” (Polska Organizacja Zbrojna, “Znak”), створеної у квітні 1940 р.¹⁷.

Політична стратегія ЗВЗ-АК підпорядковувалась меті відбудови незалежної та демократичної Польщі¹⁸, створюючи передумови для загального повстання та здобуття влади польським еміграційним урядом. Підпільна структура Delegatura Rządu na Kraj (Делегатура уряду у країні) була головним інструментом політичної діяльності у підпільній державі. Відповідно до плану головнокомандувача від осені 1942 р., завдання повстання передбачали вигнання німецької окупаційної влади із Польщі, захоплення зброї, експансію конкретних територій, вирішальну збройну протидію планам українського націоналістичного підпілля консолідувати його політичну присутність на території Західного прикордоння, розбудову регулярних сил

¹⁴ Gwardia Ludowa (GL) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portalwiedzy.onet.pl/szukaj.html?S=Gwardia+Ludowa+PPS-WRN&tr=all&x=44&y=6>

¹⁵ 13 жовтня 1939 р. НП (СН) – Stronnictwo Narodowe (Національна Партія), яка діяла з 1928 р., заснувала підпільну військову організацію Національну Армію (Armia Narodowa), пізніше перейменовану у Військову Організацію Національної Партії (Organizacja Wojskowa Stronnictwa Narodowego) та Національні Військові Відділи (Narodowe Oddziały Wojskowe), остаточно перейменовану у НОВ 1 липня 1941 р. Narodowa Organizacja Wojskowa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.efactory.pl/NOW>; Narodowa Organizacja Wojskowa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portalwiedzy.onet.pl/69281.haslo.html>

¹⁶ Luczak Cz. Polska i Polacy w Drugiej wojnie światowej / Cz. Luczak. – Poznań, 1993. – S. 354; Motyka G. Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946 / G. Motyka // Polska – Ukraina: trudne pytania / [ed. by A. Ajnenkiel]. – Warszawa, 2000. – Т. 7: Materiały VII międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej” Luck, 24–26 Maja 2000. – S. 14; Bataliony Chłopskie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://open-encyclopedia.com/BCb>

¹⁷ Polish Resistance Movement in Poland and Abroad, 1939–1945 / [ed. by S. Okecki]. – Warszawa, 1987. – P. 87–88; Wieliczko M. Dzieje społeczne Polaków w warunkach okupacji 1939–1944/1945 / M. Wieliczko. – Lublin, 1999. – S. 138; Motyka G. Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946. – S. 11–12; Polska Organizacja Zbrojna “ZNAK” (Польська Організація Військова “Знак”) була заснована у мережі Селянської Організації за Свободу “Рацлавіце” (Chłopska Organizacja Wolności “Raclawice”). У серпні 1942 р. АК інтегрувала відділи ПОЗ. Див.: Polska organizacja zbrojna “Znak” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://encyklopedia.pwn.pl/58529_1.html

¹⁸ Motyka G. Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946. – S. 12.

польської армії, систематичне відновлення державної адміністрації, утримання законності та порядку у країні. У разі втручання радянських військ АК була зобов'язана залишатись у підпіллі, очікуючи подальших інструкцій від головнокомандувача¹⁹.

Доцільно порівняти український та польський націоналістичні рухи опору. Міжнародна підтримка поляків Великобританією та США, без сумніву, вплинули на діяльність польського націоналістичного руху опору, а українське націоналістичне підпілля боролось самотужки. Обсяги фінансової підтримки польського підпілля Союзниками у 1943 р. – 1 240 000 \$ для кадрів та місцевих організацій та 5 190 000 \$ для оплати за військові матеріали²⁰. Тоді як українські повстанці розраховували лише на самостійно мобілізовані ресурси.

Селяни брали активну участь у польському та українському націоналістичних рухах опору як бійці загонів самооборони та воїни регулярних з'єднань²¹. Соціальний склад УПА охоплював селян (60 %), робітників (25 %), інтелігенцію (15 %) ²². Мобілізація польських селян до лав рухів опору набувала організаційних форм ЗВЗ-АК, БХ, чия чисельність досягла 112 тис. бійців, а у середині 1944 р. піку – 160 тис. воїнів²³. БХ провадили переважно операції активної самооборони та чинила опір нацистським реквізиціям. Організаційно ця формація поділялась на округи (okregi) та інспекторати (inspektoraty). В кінці 1942 – на початку 1943 р. СЛ погодилося на інтеграцію БХ до АК, крім ЛСБ (Ludowa Straż Bezpieczeństwa – Народна Охоронна Гвардія), оскільки вона виконувала функції партійної міліції СЛ. ЛСБ контролювала внутрішній порядок у СЛ, виконувала каральні вироки та охороняла власність партії. СЛ планувала використовувати ЛСБ у післявоєнний період як допоміжний механізм контролю над адміністративним апаратом²⁴.

Витоки польсько-українського воєнного конфлікту можна простежити аж до сутичок в українсько-польських районах Волині, Холмщини, Грубешівщини, Влодави та інших місцевостях на захід від річок Буг та Сян, де у 1942–1943 рр. втрати українців становили 2 тис.²⁵. Яким був контекст польсько-українського

¹⁹ Polish Resistance Movement... – P. 85–86, 402.

²⁰ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. – С. 151.

²¹ Hunczak T. OUN-German Relations, 1941–5 / Taras Hunczak // German-Ukrainian Relations in Historical Perspective / [ed. by Hans-Joachim Torke and John-Paul Himka]. – Edmonton, 1994. – P. 183; Груцак Я. Нарис історії України. – С. 247; Potichnyj Peter J. Ukrainians in World War II Military Formations: An Overview / Peter J. Potichnyj // Ukraine during World War II. History and Aftermath. A Symposium / [ed. by Yuri Boshyk]. – Edmonton, 1986. – P. 164–165.

²² Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – С. 85.

²³ Łuczak Cz. Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej. – S. 354; Motyka G. Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946. – S. 14.

²⁴ Motyka G. Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946. – S. 14.

²⁵ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1985. – Т. 2: Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Кн. 2. – С. 164–165, 172; Лебедь М. Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну

конфлікту на цьому етапі? У Любельщині Оділо Глобочнік, місцевий керівник СС та поліції, розпочав кампанію тотальної германізації місцевості як частину виконання Генералплану Ост, який передбачав виселення поляків із Замоїщини та оселення на цих теренах фольксдойче із Боснії, Румунії, Словенії та інших держав, а також депортацію поляків до німецьких концтаборів. Лише деяка частина польського населення мала залишитись у Замоїщині як робоча сила у розпорядженні фольксдойче. Акція “Ukraineaktion” (“Україні”), як частина плану Глобочніка, призвела до виселення значної частини польського населення із Грубешівщини та Білгорайського району і оселення українців із Замоїщини на цих територіях. У такий спосіб створено захисну смугу біля зони німецького оселення. Німці розраховували, що “Акція Україна,” розпочата 15 січня 1943 р., загострить польсько-український конфлікт та уможливить плани Глобочніка. Багато поляків, чинячи опір насильницькому переміщенню, мстились українському населенню. Гжегож Мотика відзначає значні масштаби польського повстання на Замоїщині. У грудні військові загони АК та БХ підтримали опір поляків проти кампанії переселення. Повстанці здійснювали військові офензиви, вбивали колоністів та спалювали їхні господарства. Виселення мешканців двох польських сіл Грубешівщини 2 березня 1943 р. – останній етап акції переселення поляків. Загалом акція Глобочніка спричинила виселення 116 польських сільських спільнот чисельністю 50 000 осіб, 25 000 з яких втекли. Керівник СС і поліції Любельщини був сповнений рішучості завершити виконання плану в ході операції “Wehrwolf,” розпочатої 23–24 червня 1943 р., та сконцентрував 16 тис. солдатів і поліцейських у місцевості, щоб придушити опір поляків. Під час операції “Wehrwolf” виселено польське населення зі 44 сіл Томашівщини, 30 сіл Замоїщини, 99 сіл Білгорайського району та 8 сіл Грубешівщини. Оскільки нацистам не вдалося викоренити тут польське підпілля, 23 серпня 1943 р. Глобочніка звільнили із займаної посади²⁶.

Перші протипольські акції загонів УПА під керівництвом ОУН-Б в кінці 1942 – навесні 1943 р. трактували як помсту за серію протиукраїнських операцій у Холмщині та Грубешівщині у другій половині 1942 р.²⁷ Українське націоналістичне підпілля розгорнуло масштабну кампанію деполонізації як покарання за

Соборну Державу / Микола Лебедь. – Мюнхен, 1946. – С. 76; *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 395; *Льюшин І.* Ким і як приймалося рішення про проведення антипольської акції на Волині 1943 р.? Документи свідчать / І. Льюшин // Український Альманах (2003). – С. 168; *Салюк А.* Депортації українців з Польщі у 1944–1946 рр.: історичний і соціально-політичний аспекти на прикладі Холмщини і Підляшшя / А. Салюк, Д. Салюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Історія. – Чернівці, 2000. – Вип. 73–74. – С. 173–174.

²⁶ *Мотика Г.* Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946. – S. 16–17.

²⁷ Літопис Української Повстанської армії. – Т. 2. – С. 164–165, 172; *Салюк А.* Депортації українців з Польщі у 1944–1946 рр.: історичний і соціально-політичний аспекти на прикладі Холмщини і Підляшшя. – С. 173–174.

протиукраїнські операції поляків та їх колабораціонізм із нацистською окупаційною владою чи радянськими партизанами.

Під час деполонізації, організованої українським націоналістичним підпіллям на Волині з лютого 1943 р. та у Східній Галичині з кінця літа 1943 р. та українськими загонами самоборони ситуація загострилася. Лідери ОУН-УПА обґрунтовували кампанію деполонізації із геополітичної перспективи. Розраховуючи на взаємне виснаження СРСР та нацистської Німеччини у світовій війні, українські націоналісти сприймали Польщу як силу, яка у післявоєнний період претендуватиме на Волинь та Східну Галичину²⁸. Ці геополітичні міркування були підкріплені тактичними мотивами випереджувальної операції, яка б завадила офензиві польського націоналістичного підпілля. Зважали й на концентрацію великих загонів АК на сході у 1942 р., як свідчення прагнення польського націоналістичного підпілля утвердити свій вплив на довоєнних територіях Польщі²⁹. Конфлікт польських та українських територіальних інтересів перешкодив сторонам організувати спільні операції проти нацистів та радянських структур. У звіті до Лондона у березні 1943 р. генерал Ровецький вказував на бажання української сторони вести конструктивні переговори. Однак генерал Сікорський відхилив цю пропозицію³⁰.

Мета деполонізації – усунення поляків із Волині та Східної Галичини, багато з яких оселилися тут як колоністи відповідно до програми переселення польського уряду, здійсненої у міжвоєнний період³¹. Українські повстанці розглядали колонії польського цивільного населення як форму іноземної окупації у Західній Україні. Полякам радили виїхати за річку Буг. А ті, керуючись принципом *status quo ante bellum*, наполягали, щоб українці залишили ці території і переселились на Схід – за ріку Збруч. *Krajowa Reprezentacja Polityczna* (Орган Державної Політичної Репрезентації) звертався до українців, підкреслюючи, що Польща не віддасть своїх східних територій, і тому українцям треба знайти їх Україну не у Галичині чи на Волині, “але на ріці Дніпро, у Києві та Харкові”³².

²⁸ *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 95, 97; *Potocki R.* Proby nawiązania kontaktów polsko-ukraińskich w latach 1939–1947 / R. Potocki // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – 2000. – Z. 10. – S. 269.

²⁹ *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 95.

³⁰ *Hunczak T.* Poles and Ukrainians in the First Years of World War II / Taras Hunczak // *The Ukrainian Quarterly.* – 1999 (Spring). – Vol. LV. – No. 1. – P. 25–26; *Гунчак Т.* Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – Київ, 1993. – С. 232–233; *Torzecki R.* Problemy porozumienia polsko-ukraińskiego w okresie II wojny światowej / Ryszard Torzecki // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – 1994. – Z. 2. – S. 199–120.

³¹ *Rieber Alfred J.* Civil Wars in the Soviet Union, 1941–1948 / Alfred J. Rieber // Unpublished paper. – P. 21–22.

За даними Я. Грицака, приблизно 200 тис. поляків скористались програмою переселення. Див. *Грицак Я.* Нарис історії України. – С. 188.

³² *Hunczak T.* Poles and Ukrainians in the First Years of World War II. – P. 23, 26.

Згідно зі звітами АК та НСЗ, загони ОУН-Б та СБ відігравали головну роль у боротьбі проти поляків у Східній Галичині та на Волині. Спільні операції загонів УПА та відділів самооборони часто організовували на Волині у 1943–1944 рр.³³. У протипольських операціях була задіяна українська поліція та загони УПА³⁴. Формування Бульби-Боровця не брали участі у кампанії деполонізації³⁵.

У березні 1943 р. 5000 українців, які служили у поліції, приєдналися до загонів УПА у лісах Волині. Вони погрожували полякам, якщо ті наважаться співпрацювати з фашистами. Виконуючи цю погрозу, українські повстанці знищили ряд польських сіл у квітні 1943 р.³⁶. Зважаючи на співпрацю поляків із нацистами та з радянськими партизанами, протипольські заходи ОУН-УПА українське цивільне населення підтримувало. Остерігаючись нових атак, поляки створювали загони самооборони. Іноді німці допомагали їм зустрітися, підтверджуючи підозри українських повстанців щодо колабораціонізму поляків та провокуючи серію нових нападів³⁷. Польсько-українські стосунки загострилися унаслідок співпраці поляків із загонами нацистської допоміжної поліції на Ковельщині та протиукраїнських операцій польської допоміжної поліції у Дермані та Клевані³⁸. Сутички відбувалися також на Поліссі та Волині, де польська допоміжна поліція організувала відплатні акції у відповідь на протипольські операції українського націоналістичного підпілля. Поблизу Північного Володимира напади польських боївків у 1943–1944 рр. були підтримані польським шуцманшафтом, що зумовило контрзаходи УПА щодо поляків. Навесні 1943 р. співпраця між УПА та структурами української допоміжної поліції у містах Ковель, Рівне, Дубно та Луцьк посилила польську ворожість, поляки засуджували співпрацю українців із нацистами³⁹. І в АК, і в УПА заохочували

³³ Archiwum Akt Nowych (AAN), 203/ III-80, 5.

Armia Krajowa w dokumentach, 1939–1945 / [pod red. T. Pełczyńskiego]. – Szczecin, 1989. – Т. 3: Kwiecień 1943 – Lipiec 1944. – S. 5; Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. – Londyn, 1950. – Т. 3: Armia Krajowa. – S. 584.

³⁴ AAN, 207/ 5, 65.

³⁵ Motyka G. Konflikt polsko-ukraiński w latach 1943–1948: aktualny stan badań / G. Motyka // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1999. – Z. 8–9. – S. 320–323.

³⁶ Snyder T. To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 97.

³⁷ Snyder T. To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 92, 94, 97; Клімецький М. Організація польської самооборони на Волині та Східній Малопольщі під час Другої світової війни. – С. 63; Korbonski S. The Polish Underground State. A Guide to the Underground, 1939–1945 / S. Korbonski. – New York, Boulder, 1978. – P. 63.

³⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 396.

³⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 75. – Арк. 37–43; Там само. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 239. – Арк. 98. Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. – Т. 3. – S. 584; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – S. 244; Літопис української Повстанської Армії. – Торонто, 1984. – Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Кн. 3: Спомини учасників / [за ред. Є. Штендери]. – С. 255; Чоповський М. Криваві події на Західній Україні. Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських

проникнення своїх бійців до нацистської поліції з метою здобуття зброї та збору розвідувальних даних⁴⁰.

У багатьох випадках геополітичні мотиви деполонізації поєднувалися з прагненням протидіяти польському колабораціонізму із нацистами та радянськими партизанами. Контрзаходи українських повстанців щодо співпраці поляків із нацистами передбачали страти поляків і у деяких випадках примусове переселення⁴¹.

Співпраця поляків із радянськими партизанами була ще однією формою боротьби проти українського націоналістичного підпілля та протидії кампанії деполонізації. Іноді польські комуністи та радянські партизани співпрацювали. Завдяки цьому було створено польські партизанські загони у складі угруповань Шитова та Сабурова. Цей крок був частиною політичного курсу Строчака, який планував організувати польські союзні формації навесні 1943 р. під радянським контролем. Радянські партизани та польські військові загони часто координували свої дії, нападаючи на українські села Північного Полісся⁴². Наприклад, на місцевості біля р. Случ польські загони загальною чисельністю 15 тис. осіб спільно із радянськими партизанами напали на українське цивільне населення. Співпрацювали радянські партизани й польські загони і на Золочівщині (Львівська область). У 1944 р. Польський штаб партизанського руху надав організаційну структуру для співпраці між польськими комуністами та радянським партизанським рухом⁴³. Оскільки деякі польські загони підтримували радянський партизанський рух, нацистська окупаційна влада чинила репресії проти польського цивільного населення⁴⁴. Радянські диверсійні загони, замасковані під відділи УПА, напали на польські села, щоб спровокувати радянсько-польські відплатні акції проти українських спільнот, ускладнюючи політичну ситуацію на території Західного прикордоння⁴⁵.

землях в 1920–1953 pp. / М. Чоповський. – Львів, 1998. – С. 169; *Siwicki M. Dzieje konfliktów Polsko-Ukraińskich* / М. Siwicki. – Warszawa, 1992. – Т. 2. – С. 18; *Iljuszyn I. Stosunki ukraińsko-polskie w okresie II wojny światowej oraz pierwszych latach powojennych w historiografii Ukraińskiej po Roku 1989* / I. Iljuszyn // *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku* / [pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki]. – Kraków, 2000. – С. 187.

⁴⁰ *Стрілка Р.* Генезис польської самооборони на Волині та її роль у захисті польського народу. – С. 82.

⁴¹ *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – Р. 98; ААН, 207/5, 48; *Polskie Siły Zbrojne w Drugiej Wojnie Światowej.* – Т. III. – С. 584; *Стрілка Р.* Генезис польської самооборони на Волині та її роль у захисті польського народу. – С. 86.

⁴² *Siwicki M.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – С. 18.

⁴³ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 253. – Арк. 79; *Дзюбан О.* Національно-визвольна боротьба українського народу 1941–1945 pp. у світлі польських документів / О. Дзюбан // *Матеріали засідань історичної та археографічної комісії НТШ в Україні.* – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995–1997) / [за ред. Я. Грицака і ін.]. – С. 190; *Киричук Ю.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – С. 68; *Терещук Петро (Матла Олександр).* Історичні нотатки / П. Терещук (Олександр Матла). – Торонто, 1985. – С. 259–260.

⁴⁴ *Siwicki M.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – С. 26.

⁴⁵ *Стрілка Р.* Генезис польської самооборони на Волині та її роль у захисті польського народу. – С. 85.

Зауважимо, що деякі формування польського опору співпрацювали із радянськими партизанами або ж досягли з ними домовленості про взаємний ненапад, інші вели проти них збройну боротьбу. Наприклад, у Східній Польщі вибухнув конфлікт між загонами АК та радянськими партизанами, які наполягали на їх повному підпорядкуванні радянському військовому командуванню⁴⁶. Отже треба зважити на те, що на території Західного прикордоння діяли такі збройні сили: нацисти як brutальні окупанти, радянські партизанські формування, український та польський рух опору, які охоплювали комуністичну та націоналістичну течії.

Деякі українські селяни брали участь у протипольських акціях. Інколи українські повстанці пропонували матеріальну винагороду, щоб підбурити місцевих селян-українців до участі у протипольських операціях⁴⁷. Траплялися випадки, коли українці складали списки польських цивільних осіб, плануючи акції деполонізації⁴⁸.

Багато українців засудило кампанію деполонізації та допомагало польським сусідам, попереджаючи їх про небезпеку, надаючи притулок жінкам і дітям та сприяючи їм під час переселення до генерал-губернаторства. Митрополит Андрей Шептицький та голова УЦК⁴⁹ Володимир Кубійович, а також ряд греко-католицьких священників і представників української інтелігенції закликали покласти край насильству, однак їм не вдалося змінити ситуацію⁵⁰.

Деполонізація відбувалася у кілька етапів: у травні 1943 р. вона охопила Сарненський, Костопільський, Володимирівський і Здолбунівський райони, у червні – Дубнівський і Луцький райони, у липні насильницькі акції зафіксовано у Горохівському та Ковельському районах, у серпні – у Любомлі⁵¹. За підрахунками вчених, не менше 40 000 поляків було вбито навесні–влітку 1943 р. на Волині. 11 липня загони УПА атакували 80 польських населених пунктів, було вбито 10 000 поляків⁵². Конфлікт загострився внаслідок польських відплатних акцій у

⁴⁶ Піскунович Г. Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речі Посполитої у 1939–1945 рр. / Г. Піскунович // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках”. Варшава 22–24 травня 1997 р. / [відп. ред. М. Кучерепа]. – Варшава, 1998. – С. 183; *Korbonski S.* The Polish Underground State. A Guide to the Underground, 1939–1945. – P. 90; *Roos H.* A History of Modern Poland / Hans Roos. – London, 1966. – P. 195.

⁴⁷ *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 98.

⁴⁸ ААН, 207/ 5, 65.

⁴⁹ УЦК – Український Центральний Комітет.

⁵⁰ *Клімецький М.* Організація польської самооборони на Волині та Східній Малопольщі під час Другої світової війни. – С. 65; *Стрілка Р.* Генезис польської самооборони на Волині та її роль у захисті польського народу. – С. 86; *Podhorodecki L.* Dzieje Lwowa / Leszek Podhorodecki. – Warszawa, 1993. – S. 239.

⁵¹ *Клімецький М.* Організація польської самооборони на Волині та Східній Малопольщі під час Другої світової війни. – С. 63.

⁵² *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 99.

серпні–вересні 1943 р. у Східній Галичині та на Волині⁵³. На Ковельщині та Любомльщині формування Галич-Корони та Філіповича (псевдо “Корд”) українців зі зброєю негайно страчували. Військовий суд звинуватив Галич-Корону у скоєнні жорстоких злочинів проти українського цивільного населення і порушенні директиви АК, виданої полковником К. Бамбінським влітку 1943 р. про заборону застосування насильства проти українських жінок та дітей. Смертний вирок суду, однак, відмінили, зважаючи на особисте втручання майора Коваль-Шатовського, інспектора АК на Ковельщині⁵⁴.

У документації АК виокремлено головні протипольські акції з метою виселити польське населення, відплатні акції українських націоналістів та вояків АПА, а також рейди гетерогенних неполітичних угруповань⁵⁵. Загони АК здійснювали каральні операції проти українських повстанців та їхніх симпатиків, вдаючись до жорсткіших заходів у районах, де польське населення зазнало великих втрат⁵⁶. Вони застосовували принцип колективної відповідальності проти українських спільнот, які підтримували ОУН-УПА і члени яких брали участь у протипольських операціях⁵⁷.

У районах зі складною політичною ситуацією командування АК створювало польські загони самооборони та забезпечувало їх озброєнням⁵⁸. В АК вважали за доцільне організацію польської самооборони у східних районах, Бур-Коморовський наголошував, що це завдання треба організувати на такому ж рівні як і підготовку повстання⁵⁹. Офіцерів польського націоналістичного підпілля із Луцького та Рівненського інспекторатів скеровували на Волинь, щоб сформувати польські загони самооборони. Загалом АК досягла помітних успіхів в організації загонів польської самооборони у Східній Галичині і на Люблінщині, тоді як на Волині виникли серйозні труднощі зі створення таких загонів. Польське цивільне населення чинило спротив українському націоналістичному підпіллю⁶⁰.

АК закликала польських селян переїжджати до більших сіл, де б вони перебували під захистом польських загонів самооборони⁶¹. У звітах АК відзначено настрої песимізму та відчаю серед польського населення, а також активність поляків, яка виявлялася в організації загонів самооборони та відплатних акціях⁶². Документи

⁵³ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 395.

⁵⁴ Клімецький М. Організація польської самооборони на Волині та Східній Малопольщі під час Другої світової війни. – С. 72–73.

⁵⁵ ААН, 207/ 5, 47.

⁵⁶ ААН, 203/ XV–13, 75.

⁵⁷ ААН, 203/ XV/ 46, 35; 203/ XV–13, 217.

⁵⁸ ААН, 203/XV–13, 75; ADM, Zespół 27, 1/1; *Dziemianczuk W. Polish Self-Defense in Volhynia / Władysław Dziemianczuk.* – Toronto, 1999. – P. 16.

⁵⁹ Клімецький М. Організація польської самооборони на Волині та Східній Малопольщі під час Другої світової війни. – С. 67; *Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski, okres 1939–1945 / W. Pobóg-Malinowski.* – Gdańsk, 1989. – S. 68.

⁶⁰ ААН, 203/XV/13, 68, 75; *Archiwum Dokumentacji Mechanicznej (ADM), Zespół 27, 1/1.* – P. 16.

⁶¹ ААН, 207/5, 47–48, 63.

⁶² *Ibidem*, 75, 182.

НСЗ підкреслювали спонтанну міграцію населення, коли полякам не вдавалося створити загони самооборони⁶³.

Ряд чинників ускладнював співпрацю між військовими та цивільними структурами польського націоналістичного підпілля. Гострі внутрішні конфлікти у лавах АК були спричинені різним тлумаченням контактів із радянськими партизанами. Іншим джерелом напруженості були неоднозначні думки щодо евакуації поляків. Зокрема деякі офіцери АК висловлювалися за зняття заборони евакуації: “Або організація ефективної самооборони, або евакуація населення на Захід”⁶⁴. Врешті-решт вирішено не допустити широкомасштабної міграції польського населення на територію генерал-губернаторства, розглядали це як знак відчаю. За підрахунками генерала Тадеуша Коморовського (псевдо “Бур”), приблизно 300 тис. поляків переїхало до генерал-губернаторства⁶⁵.

Г. Мотика наголошує, що у вересні 1944 р. припинилася акція деполонізації, головнокомандувач УПА у Галичині заборонив масові протипольські акції. Кількість відплатних акцій за випадки колабораціонізму поляків із радянськими структурами, зокрема із винищувальними батальйонами, також зменшилася⁶⁶. Польські дослідники стверджують, що приблизно 60–80 тис. поляків було вбито під час кампанії деполонізації у 1943–1944 рр.⁶⁷. Трагедія деполонізації збіглася у часі з акцією АК “Буря,” яку сприймали як посилення польських впливів у Східній Галичині та на Волині, тому конфронтація між УПА та АК досягла апогею⁶⁸. У наказі Бур-Коморовського від 20 листопада 1943 р. політична ціль “Бурі” окреслена як демонстрація існування республіки з метою випередження радянських військ у звільненні головних міст Польщі та призначення делегатів уряду на вищі політичні та адміністративні посади. У цей спосіб еміграційний уряд прагнув утвердитися як вища владна структура у Польщі. Як стверджував Бур-Коморовський, завдання АК не полягало у допомозі радянським військам проти нацистських сил, але у наданні мінімальної військової підтримки, щоб не допустити радянського політичного домінування у Польщі⁶⁹.

⁶³ AAN, 207/5, 64.

⁶⁴ AAN, 203/ XV–13, 185.

⁶⁵ *Rieber Alfred J.* Civil Wars in the Soviet Union, 1941–1948. – S. 22; *Клімецький М.* Організація польської самооборони на Волині та Східній Малопольщі під час Другої світової війни. – С. 69; *Подляський К.* Білоруси–Литовці–Українці: наші вороги чи брати? / К. Подляський. – Львів, 1996. – С. 17; *Podhorodecki L.* Dzieje Lwowa. – S. 239; *Піскунович Г.* Польське підпілля на південно-східних кресах Другої Речі Посполитої у 1939–1945 рр. – С. 182.

⁶⁶ Див.: *Дискусія // Україна–Польща: важкі питання / [відп. ред. М. Кучерепа, ред. Г. Юхимчик].* – Луцьк, 1998. – Т. 3: Матеріали III Міжнародного наукового семінару українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни. Луцьк, 20–22 травня 1998 року. – С. 54.

⁶⁷ *Subtelny O.* Ukraine. A History / Orest Subtelny. – Toronto, 1988. – P. 475.

⁶⁸ *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 98–99.

⁶⁹ *Coutovidis J.* Poland, 1939–1947 / John Coutovidis, Jaime Reynolds. – Leicester, 1986. – P. 14, 100; *Polish Resistance Movement.* – P. 91; *Roos H.* A History of Modern Poland. – P. 199.

“Буря” загострила польсько-український конфлікт. Криваві сутички між УПА та АК тривали на Поліссі та Волині, а з весни 1944 р. – у Східній Галичині. Підрозділи АК та БХ напали на українські села, українські повстанці організували відплатні акції. Загони УПА та 27-ма дивізія АК (створена у січні 1944 р.) вели бої на Ковельщині, Володимирщині та Любомльщині. 27 дивізія АК боролась проти нацистських сил, окремих груп радянських партизанів та УПА за контроль над Волиню⁷⁰. Спочатку дивізії вдалось досягти військових успіхів на Ковельщині, але через офензиви радянських військ вона була майже повністю знищена. Ці події на Волині стали похмурою увертюрою до боротьби за владу над Польщею⁷¹.

Наступ радянських військ і повстання загонів АК у Вільно, Львові та Білостоку збіглися у часі. Незважаючи на цінну військову допомогу АК, радянські командири через кілька днів розпустили загони АК та депортували їхніх командирів, демонструючи цим, що радянська влада не визнає польський суверенітет на схід від лінії Керзона. У липні 1944 р. після радянських перемог над нацистськими військами у Львівській області Червона Армія та НКВД розпустили загони АК. Радянський режим видав ультиматум до загонів АК із вимогою або вступити до Людового Війська Польського (*Ludowe Wojsko Polskie*) Зигмунта Генрика Берлінга, у командному складі якого було багато офіцерів Червоної Армії, або розпустити свої загони. В ході радянських військових та каральних заходів були ліквідовані відділи АК у Сандомирі, Замості, Перемишлі, Ряшеві, Білостоці та інших містах, заарештовано та депортовано багатьох повстанців⁷². 16 лідерів АК, зокрема й колишнього віце-прем'єра та делегата еміграційного уряду Яна Станіслава Янковського на псевдо “Соболь” (“*Soból*”) та останнього командира АК Леопольда Окулицького на псевдо “Кобра” і “Недзвядек” (“*Kobra*” і “*Niedźwiadek*”), судили у Москві як “бандитів і саботажників”⁷³. Жорстокі репресії проти АК та НСЗ з боку радянських та польських служб безпеки не припинялися: з серпня 1944 р. до лютого 1945 р. на Сандомирщині, насамперед, було арештовано більше осіб, ніж за 4 роки німецької окупації: приблизно 50 000 бійців АК та НСЗ було депортовано до Радянського Союзу⁷⁴.

⁷⁰ Радченко Л. Войны забытое похмелье... / Л. Радченко, В. Семененко. – Харьков, 1997. – С. 278; Roos H. A History of Modern Poland. – P. 199; *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*. – Т. III. – С. 587–588; Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. – С. 247; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – S. 238.

⁷¹ Roos H. A History of Modern Poland. – P. 199.

⁷² Armia Krajowa w dokumentach, 1939–1945 / [pod red. T. Pełczyńskiego]. – Londyn, 1977. – Т. 4: lipiec 1944 – Październik 1944. – S. 110, 129, 205–206; *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*. – Т. III. – С. 620; Podhorodecki L. Dzieje Lwowa. – S. 240–245; Luczak Cz. Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej. – S. 406; Coutovidis J. Poland, 1939–1947. – P. 150–160; Roos H. A History of Modern Poland. – P. 199; Davies N. God's Playground. A History of Poland / Norman Davies. – Oxford, 1981. – Vol. 2 – P. 473; *Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski, okres 1939–1945*. – S. 69–70.

⁷³ Davies N. God's Playground. A History of Poland. – P. 472.

⁷⁴ Roos H. A History of Modern Poland. – P. 205.

Незважаючи на політичні репресії, АК продовжувала операцію “Буря” до жовтня. Після невдалих операцій акції “Буря” та Варшавського повстання команди АК визнали радянську військову перевагу у звільненій зоні Польщі. Під час другої хвилі радянізації АК намагалася зберегти військові резерви, доки навесні Червона Армія продовжувала наступ у Німеччину, а відділи АК уникали сутичок із НКВД⁷⁵. Наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. збройний опір радянізації Західної України став пріоритетом для ОУН–УПА–УГВР. Між УПА та АК–ВіН відбулося кілька раундів переговорів у 1944–1946 рр.

Відповідно до радянсько-польської угоди, підписаної Микитою Хрущовим та Едвардом Осубкою-Моравським 9 вересня 1944 р., почалося масове переселення українців і поляків із прикордонних територій. Наступна хвиля переселення українців до СРСР у 1945 р., операції “Жешув” (1946) та “Вісла” (1947) завдали болісних ударів по українському націоналістичному підпіллі, бо повстанці залишилися без підтримки у тих районах⁷⁶. Згідно із даними Снайдера, від 50 до 100 тис. поляків та українців загинуло, і приблизно 1 500 000 поляків та українців були вигнані з рідних осель у 1943–1947 рр.⁷⁷

Координація спільних репресивних заходів радянського та польського комуністичних урядів щодо української меншини у 1944–1947 рр. визначили логіку та динаміку польсько-українських стосунків на цьому етапі⁷⁸. 15 жовтня 1944 р. радянський та польський комуністичні режими проголосили принцип добровільного переселення. Приблизно 220 тис. українців було переселено до серпня 1945 р., а 500 тис. українців – у наступному році⁷⁹. Українців із Закарпаття розселяли здебільшого у Східній Україні. Хрущов інформував Сталіна про плани переселити 69 тис. українців із Закарпаття у південні та східні області України; тільки 18 264 сім’ям було дозволено проживати у Західній Україні⁸⁰. Українські родини, які підтримували українське націоналістичне підпілля, переселяли примусово і часто ув’язнювали у концентраційному таборі Явожно⁸¹. Погіршення становища української меншини у Польщі активізувало протипольський фронт збройної боротьби УПА. ОУН-УПА розглядали насильницькі репатріації

⁷⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні, 1917–1953 / Іван Білас. – Київ, 1994. – Кн. 1. – С. 214; *Coutovidis J. Poland, 1939–1947*. – Р. 152–160.

⁷⁶ *How Revenge is Recalled: Polish-Ukrainian Conflicts of 1943–1947 in Law and Memory*. – Р. 6.

⁷⁷ *Snyder T. To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947*. – Р. 87.

⁷⁸ *Ibidem*. – Р. 87, 101.

⁷⁹ *Ковалевський З. Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію / З. Ковалевський // Державність*. – 1992. – № 3. – С. 23.

⁸⁰ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади у трьох томах / [відп. ред. Ю. Сливка]. – Львів, 1996. – Т. 1: 1939–1945. – С. 18; *Салюк А. Депортації українців з Польщі у 1944–1946 рр.: історичний і соціально-політичний аспекти на прикладі Холмщини і Підляшшя*. – С. 168–179.

⁸¹ Про систематичне застосування цього курсу на Любачівщині див.: ААН, 397/10, 18.

українського населення як злочинну політику проти української нації та чинили збройний опір⁸².

Лідери українського націоналістичного підпілля відмовлялися визнати лінію Керзона та розраховували на вибух Третьої світової війни, щоб здійснити державотворчі прагнення та повернути території, які відійшли до Польщі. Загони УПА влаштовували засідки на відділи Корпусу Внутрішньої Безпеки (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego – КБВ), на формування Військ Охорони Прикордоння (Wojska Ochrony Pogranicza – ВОП), загони Армії Польського Народу (Ludowe Wojsko Polskie – ЛВП) та структури громадянської міліції (Milicja Obywatelska – МО), вбиваючи офіцерів та бійців цих формувань. У 1944–1945 рр. українські повстанці підривали мости, зривали графік руху поїздів і локомотивів під час диверсій на залізницях. На Ряшівщині українським підпільникам вдалося ліквідувати більшість постів МО та дестабілізувати діяльність польської адміністрації⁸³. З листопада 1945 до березня 1948 р. загони УПА під командуванням Мирослава Онишкевича здійснили 60 нападів на загони польських військ та відділи міліції у Томашівщині, Грубешівщині та у Влодавському районі⁸⁴. Бандерівці та бійці УПА практикували спалення сіл після виселення з них українців⁸⁵. У Любачівщині та у південно-східній частині району біля Томашова Любельського повстанці УПА (170 бійців) та 30 оунівців використовували колишні українські господарства як бази та криївки⁸⁶. Важливою формою спонтанного опору українського цивільного населення були втечі до лісосмуг. Загони УПА вели сутички із формуваннями ОВ (Oddziały Wojskowe), які прочисували ліси у пошуках українських втікачів⁸⁷.

ОУН-УПА не визнавали радянсько-польський договір від 16 серпня 1945 р., який демаркував українсько-польський кордон по лінії Керзона. У періодичних виданнях Закерзоння “Інформатор” та “Тижневі вісті” УПА публікувала численні звернення до українців у Польщі, закликаючи їх чинити опір переселенню. Ідеологи підпілля протестували проти антиукраїнських операцій польських військ,

⁸² Snyder T. To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 106.

⁸³ ADM, Zespół 16, K-1293, Kl. 2; AAN, 397/10, 18, 25; *Myśliński S.* Wojna po wojnie. Bieszczady – 1947. – Wrocław, 1998. – S. 246; *Подляський К.* Білоруси-Литовці-Українці: наші вороги чи брати? – С. 142–143; Акція “Wisła”. Dokumenty / [pod red. E. Misily]. – Warszawa, 1993. – S. 21; *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 106; *Ковалевський З.* Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію. – С. 23; *Friszke A.* Polska i Polacy w II wojnie światowej w polskiej historiografii / A. Friszke // *Historycy Polscy i Ukraińscy wobec problemów XX wieku* / [pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki]. – Kraków, 2000. – S. 44; *Wnuk R.* Stosunek polskiej historiografii po roku 1989 do antykomunistycznego podziemia i opozycji demokratycznej / R. Wnuk // *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku* / [pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki]. – Kraków, 2000. – S. 55.

⁸⁴ *Myśliński S.* Wojna po wojnie. Bieszczady – 1947. – S. 246.

⁸⁵ ADM, Zespół 16, K-1620, Kl. 4; AAN, 397/10, 18.

⁸⁶ *Myśliński S.* Wojna po wojnie. Bieszczady – 1947. – S. 242.

⁸⁷ AAN, 397/10, 34, 40.

сил НКВД, польських ультранационалістичних формувань, підкреслювали згубні наслідки польсько-українського конфлікту, розпалюваного нацистами та радянськими окупантами. Вони закликали до скоординованих польсько-українських операцій проти радянських структур⁸⁸.

Операції НСЗ розпалювали польсько-український конфлікт. Протягом першої половини 1944 р. на Грубешівщині 52 села було спалено і 4000 українських селян вбито. Наприкінці серпня 150 українських сіл знищено і 15 000 українців із цивільного населення було вбито⁸⁹. Внаслідок протиукраїнських операцій різних польських формувань навесні 1945 р. на Любачівщині і біля Сянока загинуло 3–4 тис. українців. УПА та загони самооборони організували відплатні акції. Стебельський-Хрін, як командир українського загону самооборони, наказав вбити стількох членів польських боївок, скільки було вбито українських селян, спалити стільки господарств, скільки було знищено українських. Заборонено вбивати жінок, дітей та людей похилого віку згідно з імперативом революційної моралі підпілля⁹⁰. Загін Стебельського-Хріна спалив село Борівниця, бо його мешканці підтримували польські ультранационалістичні збройні формування, вбивши 58 поляків. Кілька польських сіл Перемишльщини зазнали такої ж долі⁹¹.

Польське населення та націоналістичне підпілля, а також католицьке духовенство висловлювали протест щодо переселення за радянсько-польською угодою 1944 р. Спочатку українці із прокомуністичними переконаннями виїжджали добровільно. Більшість українського населення була проти переселення, остереігаючись сталінського режиму, репресій, колективізації та психологічних травм виселення. Політичною активністю у цей період відзначалися Український Селянсько-Робітничий Комітет Лемківщини та Український Громадський Комітет Перемишльщини, які виступали за надання українцям політичної, економічної та релігійної автономії⁹². Від початку 1945 р. польський комуністичний режим чинив тиск на

⁸⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДА-ВО України). – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 45–46, 48–50; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1987. – Т. 16: Підпільні журнали Закерзонської України 1945–1947 / [за ред. Петра Й. Потічного]. – С. 55, 91–114, 193–194; *Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – Р. 106; Акція “Wisła”. – S. 49; *Козловський І.* Встановлення українсько-польського кордону, 1941–1951 / І. Козловський. – Львів, 1998. – С. 148–151.

⁸⁹ Депортації. Західні землі України кінця 30-х-початку 50-х рр. – С. 15.

⁹⁰ *Ковалевський З.* Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію. – С. 23.

⁹¹ Дискусія // Україна–Польща: важкі питання / [відп. ред. М. Кучерепа, ред. Г. Юхимчик]. – Луцьк, 1998. – Т. 3: Матеріали III міжнародного наукового семінару українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни. Луцьк, 20–22 травня 1998 року. – С. 56; *Ковалевський З.* Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію. – С. 23; *Дрозд Р.* До питання про становище українців у Польщі в 1944–1952 рр. / Р. Дрозд // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Історія. – 2000. – Вип. 73–74. – С. 181.

⁹² *Місіло Є.* Українці в Польщі (1944–1947): генеза акції “Вісла” / Є. Місіло // Україна і Польща між минулим і майбутнім. – Львів, 1991. – С. 8–9.

українців, залучаючи польські сили внутрішньої безпеки КБВ та ВОП⁹³. Наприклад, взимку 1945 р. під лозунгом “Повертайтеся до України” загопи КБВ спалили ряд українських сіл, зокрема Гораєць, Люблинець Новий, Люблинець Старий та Кобильницю Волоську, убивши багатьох українських селян, особливо у Горайці⁹⁴.

У вересні 1945 р. польська комуністична влада скерувала 3 дивізії для завершення переселення та ліквідації підпілля⁹⁵. Частина польського населення за-суджувала ці жорсткі заходи. Наприклад, у районах Горлице і Новий Сонч польські службовці наполягали, що тільки ті українці, які виявили опозиційність до польської влади, повинні бути переселені. Староста Сянока видавав сертифікати для захисту окремих осіб від переселення. У відповідь на ці ініціативи Польське міністерство громадської адміністрації вимагало послідовної репатріації українського населення в інтересах Польської держави⁹⁶. Складна політична ситуація була зумовлена насильствами під час офензив та репресивних заходів польських військ та диверсійних груп НКВД, відплатних акцій за деполонізацію польських парамілітарних формувань під контролем радянських структур, складним протистоянням між цими формуваннями та українським націоналістичним підпіллям, прагненнями ВіН та НСЗ утвердити власні політичні впливи⁹⁷. Страх, спричинений такою ескалацією насильства, змушував багатьох українців погодитись на переселення.

Переселення етнічних українців із Польщі до радянської України доцільно розглядати як аспект сталінської політики депортації цілих етнічних груп згідно із принципом колективної відповідальності за активність націоналістичної опозиції⁹⁸. Викорінення української національної меншини підірвало соціальну підтримку українського націоналістичного підпілля⁹⁹ та загальмувало нову хвилю політичної діяльності українських націоналістів за кордоном; переселення поляків за межі СРСР ліквідувало їх потенційну появу як внутрішньої опозиції¹⁰⁰.

⁹³ Akcja “Wisła”. – S. 45, 79–80, 193, 301.

⁹⁴ Shtendera Y. Cooperation between the UPA and the WiN / Yevhen Shtendera // Poland and Ukraine. Past and Present / [ed. by Peter J. Potichnyj]. – Edmonton, 1980. – P. 278.

⁹⁵ Akcja “Wisła”. – S. 15.

⁹⁶ Kersten K. The Polish-Ukrainian Conflict under Communist Rule / K. Kersten // Acta Poloniae Historica. – 1996. – No. 73. – P. 144.

⁹⁷ Про рейди груп НКВД, замаскованих під загопи УПА, див.: Kersten K. The Polish-Ukrainian Conflict under Communist Rule. – P. 142. Щодо прикладів диверсій енкаведистів з метою дискредитації ВіН та НСЗ див.: Kersten K. Między wyzwoleniem a zniewoleniem, Polska 1944–1956 / K. Kersten. – Londyn, 1993. – S. 32.

⁹⁸ Киричук Ю. Ставлення ОУН-УПА до депортації українського і польського населення 1944–1947 / Ю. Киричук // Республіканець. – 1993. – № 4. – С. 25.

⁹⁹ Депортації. Західні землі України кінця 30-х-початку 50-х рр. – С. 18; Салюк А. Депортації українців з Польщі у 1944–1946 рр.: історичний і соціально-політичний аспекти на прикладі Холмщини і Підляшшя. – С. 168–179.

¹⁰⁰ Киричук Ю. Ставлення ОУН-УПА до депортації українського і польського населення 1944–1947. – С. 24; Snyder T. To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 102–103.

Переговори між УПА та АК і тактична співпраця між УПА та ВіН (створена у вересні 1945 р.), яка контролювала Краківщину, Ряшівщину та Люблінщину, є дуже важливими аспектами польсько-українських воєнних відносин. Зважаючи на важкі удари від радянських сил, лідери АК висловили готовність розпочати переговори із представниками українського націоналістичного підпілля¹⁰¹. Сторони розпочали діалог, відклавши аналіз польсько-українського конфлікту щодо кордону. Згідно із “Протоколом” від 10 лютого 1944 р., АК-УПА висловлювались за військову та політичну співпрацю на засадах рівності та взаємоповаги. УПА й АК намагалися порозумітися з огляду на важливість протибільшовицької революції поневолених націй. Ці ідеї висловлені у статтях, опублікованих у періодичному виданні ОУН “Ідея і чин” у 1944 р. Пропаганда ВіН та її політична позиція також відображені у періодиці “Orzeł Biały” (“Білий Орел”) та “Nasz Biuletyn” (“Наш Бюлетень”). Обидві сторони підтверджували, що зіткнулись із спільними ворогами у боротьбі за незалежність – німцями та радянськими структурами. Вони погоджувались вирішити польсько-український конфлікт мирними засобами та на підставі взаємного визнання принципу національного самовизначення. Сторони стверджували, що прикордонні суперечки можна розглянути під час майбутніх раундів переговорів, а до того часу військові загони польського та українського підпілля не повинні були переходити на території сусідньої сторони. Згідно із принципом мирного співіснування двох націй сторони погодилися припинити націоналістичну пропаганду та акти взаємної агресії¹⁰². Ці декларації контрастували із ескалацією польсько-українського конфлікту на Західному прикордонні у попередній період. Однак переговори між АК та УПА завершилися невдачею, бо керівник польської делегації Гнатівський скептично висловлювався щодо перспектив побудови УССД. Він стверджував, що “польська нація займає критичну позицію щодо можливого створення незалежної України тому, що масштаби боротьби в Україні за незалежність є справді досить несуттєвими”¹⁰³. Ця позиція означала відмову польської сторони визнати найвищий український репрезентативний орган згідно із лютневим протоколом¹⁰⁴, тому переговори зайшли у глухий кут.

Переговорам між ВіН та УПА у травні 1945 – восени 1946 р. сприяло взаємне усвідомлення необхідності протидіяти радянським структурам. ВіН та УПА налагодили тактичну співпрацю на Любачівщині та Грубешівщині навесні 1946 р. За домовленістю із ВіН загони УПА ліквідували польський військовий відділ “Волиняка,” який діяв незалежно від верховного командування ВіН та плундрував

¹⁰¹*Shtendera Y.* Cooperation between the UPA and the WiN. – P. 273, 281; *Бондаренко К.* Свідчення про спільні дії УПА та АК на Перемишльській землі у 1945 / К. Бондаренко // Україна в минулому. – 1993. – Вип. 3. – С. 88.

¹⁰²*Siwicki M.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – S. 157–162; *Ковалевський З.* Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію. – С. 24; *Kersten K.* Między wyzwoleniem a zniewoleniem, Polska 1944–1956. – P. 32–36; *Shtendera Y.* Cooperation between the UPA and the WiN. – P. 274–275; *Подляський К.* Білоруси–Литовці–Українці: наші вороги чи брати? – С. 19.

¹⁰³*Shtendera Y.* Cooperation between the UPA and the WiN. – P. 276.

¹⁰⁴*Ibidem.* – P. 275.

українські села у місцевості за рікою Сян на північ від міста Ярослав¹⁰⁵. Угруповання, які діяли без узгодження з командуванням УПА та АК, були спільною проблемою для обох сторін, а радянська пропаганда використовувала злочини цих формувань для дискредитації націоналістичних течій опору.

Іншим прикладом успішних скоординованих зусиль ВіН та УПА був напад на Грубешів у травні 1946 р., в результаті якого встановлено контроль над містом. Співпраця між двома сторонами створила сприятливі передумови для міграції значних груп українців з метою уникнення примусового переселення. Спільний рейд УПА-ВіН на гарнізон ЛВП у Вербковіце перервав насильницьке виселення звідти українців. Однак демобілізація відділів ВіН восени–взимку 1946–1947 рр. перекреслила перспективи продовження їх співпраці. Співпраця ВіН та УПА зумовила певне зниження напруженості у польсько-українських стосунках. На жаль, польський еміграційний уряд був проти досягнення домовленості із УПА¹⁰⁶.

Погіршилося становище української меншини у Польщі у вересні 1945 р., коли польська комуністична влада задіяла 3 дивізії для завершення переселення¹⁰⁷. Репресії призвели до виселення 23 тис. українців, після чого прокотилась чергова хвиля насильницької пацифікації під час операції “Жешув” у квітні 1946 р. В результаті 252 тис. українців переселено у квітні–червні 1946 р.¹⁰⁸. У загонах УПА на Закерзонні у цей період воювали 3700 бійців у відділах Онишкевича (2400) та Старуха (1300), які не могли перешкодити виселенню українців. Збройний опір УПА польський комуністичний уряд використав як причину для репресій проти українського руху опору заради внутрішньої безпеки у країні¹⁰⁹. Заходи польського комуністичного уряду підпорядковувались концепції національної держави (*państwo narodowe*) на протипагу концепції держави національностей (*państwo narodowosciowe*)¹¹⁰. Ліквідація національних меншин Польської держави узгоджувалася з метою зібрати всю націю в межах однієї національної держави після повернення всіх поляків, які мешкали за кордоном¹¹¹. Делегат Ради Міністрів заявив: “Після досягнення порозуміння із Радянським Союзом щодо

¹⁰⁵*Shtendera Y.* Cooperation between the UPA and the WiN. – P. 275–276, 280, 292; *Ковалевський З.* Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію. – С. 24.

¹⁰⁶*Shtendera Y.* Cooperation between the UPA and the WiN. – P. 280, 288, 291–292; *Подляський К.* Білоруси-Литовці-Українці: наші вороги чи брати? – С. 19; *Ковалевський З.* Польська демократична громадськість мусить знати правду про Українську Повстанську Армію – С. 24.

¹⁰⁷*Akcja “Wisła”.* – S. 15.

¹⁰⁸*Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 107–108.

¹⁰⁹*Курчук Ю.* Ставлення ООН-УПА до депортації українського і польського населення 1944–1947. – С. 25; *Місіло Є.* Українці в Польщі (1944–1947): генеза акції “Вісла”. – С. 13; *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні, 1917–1953. – С. 234.

¹¹⁰*Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 107; *Трухан М.* Українці в Польщі після Другої світової війни, 1944–1984 / Мирослав Трухан. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто: [Б. м.], 1990. – С. 22.

¹¹¹*Kersten K.* The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943–1948 / K. Kersten. – Berkeley, 1991. – P. 391.

встановлення етнічного кордону ми прагнемо стати національною державою, а не державою національностей. Ми не бажаємо комусь заподіяти шкоду, але ми хочемо позбутись проблеми національних меншин”¹¹².

28 березня 1947 р. загони Хріна та Старухи ліквідували генерал-лейтенанта Кароля Сверчевського, віце-міністра оборони у Польщі, що спонукало польську владу до репресій проти українського націоналістичного підпілля¹¹³. Наступного дня Політбюро Центрального Комітету ПОРП затвердило резолюцію про виселення українського населення із Люблінського, Ряшівського та Краківського воєводств на території Північної та Західної Польщі¹¹⁴. У лютому 1947 р. Берія особисто уповноважив Савченка як міністра державної безпеки Української РСР вирішити українське питання у Польщі. Політбюро ЦК ПОРП затвердило план “Вісли” у березні¹¹⁵.

Операція “Вісла,” здійснена під керівництвом генерала Стефана Адольфа Мосора з 24 квітня до 28 серпня 1947 р., призвела до виселення 140 575 українців (приблизно 30 тис. сімей) із районів Сянока, Ряшева, Любліна та Горлице до північно-західних районів Польщі. Вона передбачала дві фази, першу – поблизу Сянока та на сусідніх західних і північних територіях; другу – на Перемишльщині та Любачівщині (райони Ясло, Кросно, Горлице та Нового Сонча). Змішані польсько-українські родини репатріювали незалежно від їхніх політичних поглядів, соціального статусу та занять¹¹⁶. Збройний опір полякам чинили загони Різуна та Рена. Операція “Вісла” негативно вплинула на свідомість виселених українців, на польсько-українські стосунки, а також на особливу культуру польсько-українського прикордоння¹¹⁷.

Документи польського військового суду операційної групи “Вісла” виявляють масштаб репресій проти української меншини у Польщі. У період з квітня до вересня 1947 р. 655 українських повстанців було вбито, а 1466 взято у полон¹¹⁸. Під час операції “Вісла” арештовано 720 цивільних осіб та звинувачено у підтримці підпілля.

¹¹²*Snyder T.* To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 107.

¹¹³Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1992. – Т. 22: УПА в світлі польських документів. – Кн. 1: Військовий суд оперативної групи “Вісла” / [за ред. Є. Місіла]. – С. 33; *Micilo Є.* Українці в Польщі (1944–1947): генеза акції “Вісла”. – С. 13; *Сварник І.* Польські офіційні документи про акцію “Вісла” / І. Сварник // Матеріали засідань історичної та археографічної комісії НТШ в Україні. Випуск другий (1995–1997) / [за ред. Я. Грицака]. – Львів, 1999. – С. 321. Про потужну кампанію протиукраїнської пропаганди у Польщі у цей період, яка відзначалась надмірним наголосом на українському воєнному колабораціонізмі із нацистами див.: *Дрозд Р.* До питання про становище українців у Польщі в 1944–1952 рр. – С. 184.

¹¹⁴Літопис Української Повстанської Армії. – Том 22. – С. 33; Акція “Wisła”. – S. 53.

¹¹⁵*Potocki R.* Proby nawiązania kontaktów polsko-ukraińskich w latach 1939–1947. – S. 270–271.

¹¹⁶*Сварник І.* Польські офіційні документи про акцію “Вісла”. – С. 321; Акція “Wisła”. – S. 25, 45, 250, 267, 275, 301; *Kersten K.* The Polish-Ukrainian Conflict under Communist Rule. – P. 147–148, 150; *Potocki R.* Proby Nawiązania Kontaktów Polsko-Ukraińskich w Latach 1939–1947. – S. 270–271.

¹¹⁷*Kersten K.* The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943–1948. – P. 392.

¹¹⁸Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 22. – С. 33; *Сварник І.* Польські офіційні документи про акцію “Вісла”. – С. 113; *Kersten K.* The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943–1948. – P. 392.

Загалом у 1947 р. суд виніс 372 смертних вироки, у 1948 р. – 75¹¹⁹. Протягом перших трьох місяців діяльності суду ув'язнені не могли звертатися з проханням про помилування¹²⁰. Характерно, що у справах українських повстанців та їхніх активних симпатиків суд звертався до 85 Статті Карального Кодексу Польської армії від вересня 1944 р., яка стверджувала, що “особу, яка намагається позбавити Польську державу її незалежності або відокремити частину її території, треба покарати ув'язненням на 10–15 років або стратою”¹²¹. Членів польського націоналістичного підпілля судили на підставі Статті 86, яка висвітлювала спроби ліквідувати легально встановлені органи влади та політичну систему. Загалом 3873 українців було ув'язнено у концентраційному таборі Явожно, переважно представників української інтелігенції та селян¹²².

Після операції “Вісла” була укладена угода між СРСР, Польщею та Чехословаччиною про координацію військових та каральних заходів проти українського націоналістичного підпілля¹²³. Загони НКВД та чехословацькі регулярні армійські відділи закрили кордони, ізолюючи УПА у її боротьбі проти польського комуністичного режиму¹²⁴. Тривало виселення українського та польського населення із Лемківщини, Перемишльщини та Ярославщини. Вцілілі загони УПА організовували періодично рейди, диверсії та контрзаходи¹²⁵. Від серпня 1947 р. сили Військових Округів (Okregi Wojskowe) “Люблін” та “Краків” були кинуті з метою остаточного знищення УПА. У вересні 1947 р. відбулися вирішальні битви між третьою піхотною дивізією та повстанськими загонами Старуха вздовж лінії Гребенне–Любича Крулевська–Белжець¹²⁶. Після смерті Старуха 17 вересня 1947 р. Онишкевич звільнив повстанців від присяги¹²⁷. Наприкінці 1947 р. сформовано три операційні групи “Любачів,” “Сянок” та “Горлице” зі складу КБВ для викорінення повстанців та переселення українців, які ще мешкали на цих теренах¹²⁸.

Політичні стратегії українського та польського націоналістичних рухів опору, без сумніву, загострювали стосунки під час Другої світової війни та у повоєнний період між обома. Перспективи наукових досліджень стосуються аналізу впливу конфліктів та національних стереотипів на польсько-українські стосунки та політику пам'яті поляків та українців.

¹¹⁹Див. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 22. – С. 33; Akcja “Wisła”. – S. 27.

¹²⁰Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 22. – С. 37.

¹²¹Там само. – С. 36.

¹²²Там само. – С. 33, 36; Kersten K. The Polish-Ukrainian Conflict under Communist Rule. – P. 151; Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни, 1944–1984. – С. 26.

¹²³Rieber Alfred J. Civil Wars in the Soviet Union, 1941–1948. – P. 49.

¹²⁴Snyder T. To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 114–115.

¹²⁵Киричук Ю. Ставлення ОУН-УПА до депортації українського і польського населення 1944–1947. – С. 26; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – С. 208.

¹²⁶Myśliński S. Wojna po wojnie. Bieszczady – 1947. – S. 243, 251.

¹²⁷Snyder T. To Resolve the Ukrainian Problem Once and for All. The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947. – P. 115.

¹²⁸Ibidem; Myśliński S. Wojna po wojnie. Bieszczady – 1947. – S. 251.